

Trbovlje na filmskih zapisih¹

JANEZ RUS

Uvod

Predmet moje prve seminarske naloge so bili filmski zapisi profesionalne produkcije,² ki pričujejo o ljudeh v Trbovljah³ ali o mestu samem. Zanimali so me filmski zapisi, ki so produkti srečanja subjektov (snemalcev) s tujo kulturo (Trbovljani) oziroma drugače: filmski zapisi avtorjev, ki niso iz Trbovelj.

Pri filmskih zapisih so me zanimali tematika zapisov, žanrski pristopi in narativne sheme. V večini primerov ne gre za filme, ki so bili namensko narejeni kot etnološki. Etnološki film različni avtorji opredeljujejo različno. Na tem mestu imam v mislih specifičen pristop k etnološki raziskavi, ki pri metodološki zasnovi in predstavitvi izsledkov uporablja filmski medij. Etnolog lahko k filmu pristopa vsaj iz dveh izhodišč: prvo je sodelovanje pri nastajanju filma – produkt je etnološki film – drugo pa je proučevanje filma, pri katerem je film predmet raziskave in potemtakem ni toliko pomembno, kdo sodeluje pri filmu, temveč kdo/kako ga uporablja kot gradivo. To drugo je tudi moje izhodišče.

Filmski zapisi, na katere sem se omejil in jih obravnaval v tej nalogi, so samo del vizualne dokumentacije Trbovelj; pomembni vizualni zapisi, ki čakajo na obdelavo, so še domači video-posnetki, vizualni zapisi v tiskanih medijih, internet in verjetno še kateri.

Pomemben vir pri raziskavi je tudi lokalna televizija (prej Kanal 10 in zdaj TV Center), vendar pri tej nalogi tega vira nisem uporabil. Razlog za to je, da so filmski zapisi te institucije produkti srečanja subjekta s svojo lastno kulturo. Tovrstna televizija ima namreč do mesta, v katerem deluje, specifičen odnos: kulturni kontekst, iz katerega izhaja snemalec, je hkrati kontekst snemanja. TV Center poleg omenjenih puščam kot zanimiv vir za prihodnje raziskave.

Za filmske zapise sem imel dva temeljna vira: Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in Radiotelevizijo Slovenija. Zapise, ki jih hrani prva ustanova, sem popisal iz treh zvezkov *Filmskega gradiva* (Nemanič 1998a, Nemanič 1998b in Rezec Stibilj, Tršan 2000), nacionalna televizija pa hrani preveč gradiva, da bi lahko v okvirih te ali katere druge naloge pregledal vsega. Poglavitna težava pri iskanju gradiva v tej instituciji je, da nima javno dostopnega inventarja enot, ki jih hrani v svojem arhivu, zato sem bil omejen na izbiro filmskih in televizijskih zapisov internega dokumentalista.

Upošteval sem filmske zapise, posnete v filmski in video tehnologiji. Večino zapisov sem si ogledal enkrat, in sicer na montažni mizi ob pomoči zaposlenega v arhivu oziroma na nacionalni televiziji. Ob že tako slabši kakovosti zvoka in slike je mogoče, da sem posamezne posnetke ali podatke prezrl. V tej točki torej nisem izrabil specifične možnosti, ki jo ponuja filmski zapis kot vir, to je - da ga lahko kot takega uporabimo večkrat.

Filmski zapisi si sledijo kronološko in so označeni z zaporednimi številkami. V seminarski nalogi sem jih citiral po zgledu *Filmografije* (Križnar 1982), na tem mestu pa navajam nekoliko manj podatkov: zaporedno številko filmskega zapisa, z rimskimi številkami od I do V sem označil stopnjo navezovanja na Trbovlje, naslov filmskega zapisa (s podnaslovom), producenta, datum nastanka filmskega zapisa, podatke o mestu hrambe in evidenčnih številkah, z znakom * je označena zvrst filmskega zapisa. Osnovnim podatkom sledi kratek opis filmskega zapisa. Nekateri enote niso opremljene z vsemi naštetimi podatki, ker mi niso bili dostopni.

Kratice in oznake:

ARS	Arhiv Republike Slovenije
TVS	Radiotelevizija Slovenija
TVL	Radiotelevizija Ljubljana
TVA	Arhiv Radiotelevizije Slovenija
TrF	Triglav film, Ljubljana
Viba	Viba film, Ljubljana
ZMT	Zasavski muzej Trbovlje
RTH	Rudnik Trbovlje Hrastnik
TET	Termoelektrarna Trbovlje
d	datum snemanja
f	filmski snemalec
l	lokacija snemanja
m	montažer
n	novinar

¹ Prispevek je skrajšano besedilo seminarske naloge z naslovom Trbovlje na filmskih zapisih. Nalogo sem izdelal pod mentorstvom dr. Naška Križnarja v študijskem letu 2000/2001 pri predmetu Vizualna antropologija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Zahvaljujem se Slovenskemu filmskemu arhivu pri Arhivu Republike Slovenije in TV Slovenija, da sta mi omogočila ogled filmskih zapisov.

² Produkti institucij, katerih poglavitno poslanstvo je izdelovanje filmov.

³ Ozemlje današnje občine Trbovlje.

p producent
s scenarist
r režiser
red redaktor

* filmsko gradivo ali fragmenti, groba filmska dokumentacija
** filmska novica, del žurnala ali TV poročil; žurnalistična obravnava teme
*** reportaža, intervju ali klasični dokumentarec
**** izrazito artistično oblikovanje etnološke tematike

I – filmski zapis dokumentarne vrednosti, posnet v Trbovljah
II – filmski zapis, posnet v Trbovljah, z majhno dokumentarno vrednostjo
III – filmski zapis, posnet med drugim v Trbovljah
IV – filmski zapis ne prikazuje Trbovelj, vendar se obravnavana tema navezuje na Trbovlje
V – lokacija filmskega zapisa ni razvidna, vendar bi zapis lahko umestili v Trbovlje

Spisek filmov

1. (I) Trbovlje

p: Sava film, 1929, l: Trbovlje, r:f: Metod Badjura, m: Milka Badjura; *

Mesto in ljudje v Trbovljah. Dokumentiranje pokrajine, posameznih lokacij, stavb in ljudi v mestu. Ljudje na ulici in rudarji pred rovom delujejo neavtentično – gledalec ima občutek, da jih je pred kamero postavil režiser; delujejo prisiljeno. Posnetki imajo dokumentarno vrednost: viden je oblačilni videz ljudi in rudarjev na delu, videz stavb in okolice ter rudniških objektov. Badjura posname "znamenitosti" mesta.

2. (II) Lepotno tekmovanje za častni naslov "Miss Trbovlje" za leto 1930

p: Sava film Ljubljana, 1930, l: Trbovlje, r:f: Metod Badjura, m: Milka Badjura; *

Nastopi deset kandidatk za naslov Miss Trbovlje na odru oziroma v studiu.

3. (I) Arhivski posnetki Trbovelj (posneto v 30-ih letih tega stoletja)

1930-1935; *

Posamezni filmski zapisi Trbovelj, verjetno iz leta 1934. Avtor je neznan. Verjetno gre za reklamni film Trboveljske premogokopne družbe (TPD) za "karbo pakete", ki jih je v obdobju gospodarske krize delila ter jih po mestu prevažala s tovornjakom, vidnim v enem izmed kadrov.

Trbovlje. Dokumentiranje pokrajine, posameznih lokacij, stavb in ljudi v mestu, pristop k snemanju je podoben Badjurovemu. V primerjavi z Badjurovim filmom so ti posnetki bolj avtentični, manj je posredovanja avtorja. Mesto je posneto od juga proti severu, torej od reke Save proti župnijski cerkvi.

4. (IV) Tabor slovenskega delavstva

p: Janez Pogačnik, junij 1939, l: Ljubljana; **
Tabor slovenskih delavcev v Ljubljani. Reportaža množičnega shoda delavcev iz različnih slovenskih krajev in drugih jugoslovanskih republik v cerkvi sv. Jožefa in v dvorani Union. V filmu je dobro vidna črna uniforma z belimi rokavicami častne čete trboveljskih rudarjev. Ob njih na železniški postaji stojijo člani godbe. Na posnetkih ulice iz balkona je videti četo v črnih uniformah ter število posameznikov v njej; verjetno je to ista (trboveljska) častna četa kot na kolodvoru.

5. (III) Filmski obzornik 19 (1. točka)

p: TrF, IX.,X. 1947, r: France Jamnik, l: Trbovlje; **

Razstava o delu rudarjev v Trbovljah. Družabno-izobraževalna prireditev. Avtentičen dokument razstavnega prostora, eksponatov in nekaj obiskovalcev.

6. (V) Filmski obzornik 27 (2. točka)

p: TrF, avgust 1948, r: red: Ernest Adamič, l: Zagorje ob Savi; **

Prispevek ob kongresu komunistične partije. Sestanek v Zagorju ob Savi: nacionalni gospodarski načrt, katerega pomemben del je rudarstvo. Vzpodbujanje rudarjenja.

7. (I) Obisk maršala Tita v Trbovljah

p: TrF, d: 24. XI. 1948, l: Trbovlje; **

Obisk maršala Tita v Trbovljah. Srečanje s posameznimi socialnimi in političnimi skupinami, protokoli in govor pred Rudarskim domom. Snemalski interes je predvsem prikazati Tita pri potovanju po mestu; pri tem dokumentira mesto in stavbe. Filmski zapis ne dokumentira uradnega srečanja z lokalnimi politikami, kar bi od najvišjega državnega predstavnika pričakoval; obišče rudniške delavnice, tovarne in nagovori zbrane. Iz filmskega zapisa je moč oceniti število zbranih pri Titovem govoru pred Rudarskim domom (denimo za primerjavo s podatki iz članka v Slovenskem poročevalcu in v Ljudski pravici).

8. (IV) Med zagorskimi rudarji

p: TrF, d: 4. III. 1949, r:s: Ernest Adamič, I: Zagorje ob Savi, f: Rudi Vavpotič, m: Mira Lavrič; ***

Rudarji v Zagorju ob Savi. Film se ne omeji zgolj na prikaz načina življenja rudarjev; v uvodu je omenjeno naravno bogastvo zasavskega bazena, sledi osvoboditev po drugi svetovni vojni ter za njo izgradnja nove domovine in šele potem opis dela in življenja rudarjev v službi in v prostem času. Ob orisu športnih in kulturnih dejavnosti film govori na splošno o zagorskih proletarcih in ne samo o rudarjih. Podobno narativno shemo imajo npr. filmi Ustvarjalne petletke, Sintičev Trbovlje in Rdeče Trbovlje.

9. (III) Ustvarjalne petletke

p: TrF, d: 17. XII. 1949, r: Mirko Grobler; **

Dosežki udarnikov. Pregled povojnega razvoja in različnih ravni človekovega ustvarjanja v državi po načelu zemljepisne razporejenosti teh mest. Narativna shema v tem filmu je zasnovana na prehodu iz predvojne kapitalistične ureditve v povojno socialistično; prehod se na primeru trboveljskega udarnika, omenjenega v filmu, kaže na kakovosti bivališča: iz stare rudniške barake se je preselil v nov moderni stanovanjski blok. Popisujem celotno vsebino filma, ker bi sicer informacijo o trboveljskem udarniku iztrgal iz konteksta.

10. (I) Zlet "Svobode" v Trbovljah

p: TrF, d: 17.-24. VIII. 1952, I: Trbovlje, r: Ernest Adamič, f: Metod Badjura; **

Srečanje kulturnih društev v Trbovljah. Kulturni delavci amaterji v sprevedu, na skupni prireditvi in zabavi. Dokumentarni in avtentični posnetki množične prireditve na stadionu v Trbovljah. Posnetek dobro dopolnjuje poročilo Ivana Regenta, denimo o številu nastopajočih v predstavi na stadionu.

11. (II) Trbovlje s pokrajino (posnetki za film Stavka)

p: TrF, 1953, r: France Kosmač, I: Trbovlje; *

Trbovlje z okoliškimi hribi. Avtentičen dokument pokrajine. Kamera kot opazovalka pokrajine, večinoma statični posnetki.

12. (II) Kamnolom Cementarne Trbovlje

1956, I: Trbovlje; *

Miniranje pobočja hriba. Posnetek nima velike dokumentarne vrednosti, razen pri morebitni specifični raziskavi o cementarni, industriji ali podobnem.

13. Novi obrat Cementarne Trbovlje

p: Viba, d: 1. VI. 1962, I: Trbovlje;

Med ogledi v arhivu ni bilo na razpolago kopije filma, zato si ga nisem mogel ogledati.

14. (III) Od kod sem doma

p: Viba, d: 14. XII. 1962, r: Zvone Sintič; ***

Slovenski kraji. Filmski sprehod po Sloveniji. Prikaz enega ali več elementov v vsakem kraju. Avtentični dokument mozaika na Delavskem domu Trbovlje in panorama Trbovelj.

15. (I) Trbovlje

p: Film servis Ljubljana, 1963, I: Trbovlje, r: Zvone Sintič, f: Mile de Gleria; ***

Trbovlje. Zgodovinski okvir, okoljske danosti in odnos Trboveljčanov do njih, potek gospodarskega razvoja in dejavnosti v prostem času. Dokumentarni posnetki mesta, objektov, ljudi pri delu in v prostem času ter arhivsko gradivo. Narativno izhodišče je prehod iz kapitalističnega obdobja v socializem. Vsebinska temelja sta proletariat (predvsem rudarski) in iz njega izhajajoči revolucionarni voditelji. Razplet je v stabilnem gospodarstvu in bogatih dejavnostih v prostem času.

16. 60 let delavske godbe Trbovlje

p: TVL, d: 28. I. 1963;

Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

17. (II) Dnevniška novica

p: TVL, d: 18. VII. 1969, I: Trbovlje; *

Avtentični dokumenti Ulice 1. junija, Trg revolucije, graditev in montažni poslovni prostori v gradnji na istem trgu, stolpnica.

18. (I) Teh naših 50 let (druga oddaja)

p: Uredništvo dokumentarno-feljtonskih oddaj TVL, d: 11. II. 1970, r:s: Fran Žižek; ***

Trbovlje. Zgodovinski kontekst. Dogajanje okrog leta 1924, ko so se delavci v Trbovljah uprli Orjuni. Incident se je zgodil 1. junija, danes je ta datum občinski praznik. Edini filmski zapis, ki dokumentira dogajanje prvega junija in ima tako še večji pomen. Dokumentirani so tudi pričevanja dveh moških in arhivsko gradivo.

19. (III) Rudis

p: Unikal studio, 1973, r: Ivan Merljak; ***

Podjetje Rudis. Propagandni film podjetja. Večinoma posnetki različnih gradbišč, strojev, objektov in pisarn, ki delujejo v okviru podjetja. Izbrane so lokacije po Jugoslaviji in svetu, nekaj

je posnetkov iz Trbovelj, na primer helikopterski posnetki sedeža podjetja, odlagališče elektro-filtrskega pepela v Prapretnem. V tem kadru je nakazana hkratna navzočnost ljudi in industrije v Trbovljah. Kader namreč prikazuje odlagališča pepela in žensko, ki dela na gredici pod kupom pepela. Film je narejen za podjetje Rudis.

20. (I) Naši zbori: Trbovlje

p: TVL, d: 24. XII. 1974, l: Trbovlje, f: Slavko Nemec; ***

Trbovlje in trije trboveljski pevski zbori. Opis družbeno-kulturnega stanja v Trbovljah z nekaj zgodovinskimi podatki. Novinarja na različnih lokacijah Trbovelj govorita predvsem o kulturnem ustvarjanju Trboveljčanov. Vmes nastopijo trije pevski zbori na različnih delih mesta. Avtentični dokumenti objektov: občina, Delavski dom in gledališka dvorana, Dom svobode, spomenik revolucije, blagovnica Nama in delno panorama. V filmu so zanimivo združeni pevski zbori in različni objekti na prostem.

21. To je bila godba: Delavski pihalni orkester iz Trbovelj

p: Glasbena redakcija TVL, d: 10. V. 1975;
Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

22. (I) Junaki dela - rudarji udarniki

p: Uredništvo dokumentarno-feljtovskih oddaj TVL, d: 15. XII. 1981, l: Trbovlje, r: Božo Vranešič; ***

Izpovedi oziroma spomini (po narečju sodeč) prebivalcev Trbovelj iz različnih etničnih, verskih, socialnih okolij ter starostnih skupin in spolov. Posnetki imajo izjemno dokumentarno vrednost zaradi izražanja nekaterih informatorjev v domačem govoru ter načina razmišljanja in pogleda na svet, ki se kaže skozi njega. V filmu nastopa osemnajst informatorjev. Njihova imena niso navedena, zato sem jih označil z vrstilnimi številniki, glede na vrstni red pojavljanja; pri vseh gre za informatorje, zato tega poimenovanja nisem vsakič znova uporabil in jih poimenujem samo s prvi, drugi itd. Lokacije posnetkov so v nekaterih primerih avtentična bivalna ali delovna okolja informatorjev, npr. dnevna soba, pisarna, garderoba, prostor pred hišo ipd. Posnetki informatorjev so kombinirani z arhivskimi posnetki (npr. Titov govor leta 1948 pred Rudarskim domom z zbranimi poslušalci), posnetki rudarjev, posnetki propagandnega materiala (npr. plakati), člankov, slik, obratov, pokrajine, godbe... Ob gledanju filma sem si predvsem označeval pričevalce, lokacijo in vsebino povedanega, zato nisem utegnil popisati vseh arhivskih posnetkov. Na nekaterih mestih je to gradivo v film vpleteno

po nepotrebem in stereotipno; z dokumentarnega vidika bi bilo bolje, če bi bila pričevanja posameznikov prikazana nepretrgano.

23. (I) Rdeče Trbovlje

p: Uredništvo dokumentarno-feljtovskih oddaj TVL, d: 27. IV. 1982, r:s: Božo Vranešič; ***

Trbovlje. Zgodovinski kontekst. Avtor v filmu kot temelj oblikovanja današnjih Trbovelj poudari rudarjenje in proletarce kot poglaviti viri komunistov. Avtor pokaže, da se je obstoječe stanje socializma gradilo postopno: prva stavka trboveljskih delavcev je bila že leta 1918, pa leta 1920 in po letu 1932, predvsem pa v letu 1937 z ustanovitvijo KPS in po letu 1941 z ljudsko fronto. V nadaljevanju prikaže gospodarski razvoj in kulturno dejavnost v Trbovljah. Film je predvsem dokument o zgodovini rudarjenja v Trbovljah in o njegovih družbenih razsežnostih.

24. (III) Dosje našega časa: Včeraj za jutri – v nove čase (tretja oddaja)

p: Dokumentarni program TVL (producent: Gorazd Končar), d: 21. V. 1982, r: Mija Janžekovič, f: Žaro Tušar; *

Rudniki. Zgodovinski kontekst. Posnetki arhivskega gradiva in trboveljske elektrarne. Posnetki so primerni kot dodaten vir pri tovrstni raziskavi.

25. (III) Dosje našega časa: Včeraj za jutri – plodna jesen (deveta oddaja)

p: Dokumentarni program TVL, d: 2. VII. 1982, r: Mija Janžekovič, f: Žaro Tušar; *

Trboveljska premogokopna družba. Zgodovinski kontekst. Sicer kratek prispevek, a vsebuje motiv prehoda iz kapitalističnega obdobja v obdobje socializma.

26. (III) Stare smuči (prispevek za oddajo Zdravo)

p: TVL, d: 3. I. 1990, n: Bogdan Barovič; **
Smučanje v Zasavju. Intervju z Borisom Zupanom in nekaj zgodovinskih podatkov. Prispevek je lahko dodaten vir k tovrstni raziskavi, sam na sebi pa nima velike dokumentarne vrednosti.

27. (I) Vrtoglavi ptič

1997; ****
Plesni film. Skupina En-knap pleše na različnih lokacijah v Trbovljah: v različnih rudniških objektih, v Cementarni, na dimniku itd. Film je posnet s specifičnim umetniškim pristopom plesalcev. V spisek filmov ga uvrščam kot zanimiv primer dokumentiranja Trbovelj.

28. (III) Po Sloveniji

p: TVS, d: 25.III. 1999, l: Trbovlje, f: Gregor Naglav, n: Barbara Renčof; **

Dimnikova hiša. Prispevek o zgodovini hiše, intervju z Julijano Petrič in Borisom Novakom. Predvsem dokument lastnice hiše in manj o sami zgodovini; večinoma prikazuje urejanje gradiva, ki ga hrani gospa Petrič.

29. (I) Dom svobode

2000; ****

Plesni film. Skupina En-knap pleše na različnih lokacijah v Trbovljah: na plezalni steni, v Cementarni, v Domu svobode itd. Aleš Hadalin hodi po trboveljskih ulicah in ob različnih objektih. Film je posnet s specifičnim umetniškim pristopom plesalcev. V spisek filmov ga uvrščam kot zanimiv primer dokumentiranja Trbovelj.

30. (III) Po Sloveniji

p: TVS, 2000; **

Zasavski muzej Trbovlje. Muzejska dejavnost. Kratka predstavitev dejavnosti z nekaj zgodovinskimi podatki. Televizijski zapis tem, ki imajo muzejski kontekst in so jih v preteklosti snemali na filmski trak kot avtentične, na primer rudarsko stanovanje v avtentičnem okolju.

31. Z delavsko godbo okoli sveta

oktober 2000;

Film hrani nacionalna televizija in si ga nisem utegnil ogledati.

Polprofesionalna produkcija

32. (I) Rudnik Trbovlje - Hrastnik: Vsi za enega, eden za vse

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

O zgodovini rudarjenja, predstavitev delovanja in načrti za prihodnost.

33. (I) Trbovlje - Hrastnik Coal Mine: All For One Facility - One Facility for all

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

Vsebina je enaka kot pri slovenski različici.

34. (I) Kohlebergwerk Trbovlje - Hrastnik: Alle für ein Objekt - ein Objekt für alle

p: Rudnik Trbovlje Hrastnik in Pro Fit, 1996, l: Trbovlje; ***

Vsebina je enaka kot pri slovenski različici.

35. (I) Termoelektrarna Trbovlje II

p: TET in Pro Fit, 1996; ***

Vsebina oblikovana na podoben način kot pri prejšnjih treh filmih.

Analiza

V nalogi sem se oprl na kar se da široko zbirko filmskih zapisov, ki dokumentirajo Trbovlje. Filmografija vsebuje 35 filmskih zapisov – od teh jih je 31 profesionalne ter štirje polprofesionalne produkcije – in enajst producentov. Trije zapisi so bili posneti z videotehnologijo: prispevek za oddajo Zdravo in dva prispevka za oddajo Po Sloveniji. Vsi trije so posneti z novinarskim pristopom; predvsem za zadnja dva je značilna zgoščenost vsebine. Poleg tega je v videozapisih očiten element, ki je vsebovan še v filmu Teh naših 50 let in v tretji oddaji Dosje našega časa – to je spominjanje. Najizraziteje je navzoč v prispevku o Zasavskem muzeju, ki je na neki način institucionaliziran spomin.

Tematika

Tematiko posameznih enot sem označil po etnološki sistematiki, ker so filmski zapisi za etnologa etnografsko gradivo. Menim, da je takšna oznaka zgolj orientacijska, saj vsak filmski zapis presega označeno tematiko, odvisno pač od izhodišča gledalca. Takšni poljubnosti sem se nekoliko izognil tako, da sem posamezne enote označil z več poglavji iz sistematike hkrati. Oznaka tematik naj bo torej namenjena predvsem orientaciji pri izbiranju filmskih zapisov.

Žanrski pristopi

Zanima me, kateri žanri prevladujejo na posameznih filmskih zapisih, posnetih v Trbovljah, in kako se njihovo pojavljanje spreminja skozi čas. Žanri so trije: govor, dejavnosti in okolje. Za govor se šteje posnetek človeka, ki govori, in ne tudi na primer govor v offu. Med dejavnosti sodi "širok razpon prezentne kulture, ki sega od ritualov do tehnologije." (Križnar 1999, 53) Okolje je lahko posneto namensko ali nenaomensko. Pri arhivskem gradivu, vključenem v posamezne filmske zapise, žanrov nisem upošteval; obravnaval sem samo posnetke, narejene ob nastajanju posameznih filmskih zapisov.

Žanre sem obravnaval pri filmih Trbovlje Metoda Badjure (št. 1), Obisk maršala Tita v Trbovljah (št. 7), Zlet "Svobode" v Trbovljah (št. 10), Trbovlje Zvoneta Sintiča (št. 16), Teh naših 50 let (št. 19), Naši zbori: Trbovlje (št. 21), Junaki dela - rudarji udarniki (št. 23) in Rdeče Trbovlje (št. 24).

Film Trbovlje (1929) Metoda Badjure je razdeljen na dvanajst sekvenc, ki jih ločujejo

*Iz filma Obisk maršala Tita v Trbovljah.
 Producent: Triglav film, snemalec: Ivan Marinček.
 Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.*

vmesni napisi. Okolja in dejavnosti so v posameznih sekvencah jasno izraženi. Govora v filmu ni. Okolje je v ospredju v šestih sekvencah. Tri izmed teh so panoramski posnetki; pri teh dokumentiranje okolja napovejo že vmesni napisi: "Pokrajina", "Pogled s travnika" in "Pogled"; druge tri sekvence dokumentirajo rudniško upravno stavbo, bolnišnico oziroma tržnico s hladilnico. Drugih šest sekvenc dokumentira dejavnosti; štiri izmed teh človekove: ljudje pred cerkvijo in na ulici, odhod rudarjev v jamo in njihov prihod iz nje; dve pa delovni proces, natančneje lokomotivo – enkrat z vagoni, drugič pa brez njih. Okolja in dejavnosti so torej navzoči povsem enakovredno. Badjurov film ima veliko dokumentarno vrednost, saj so to prvi filmski posnetki Trbovelj.

Obisk maršala Tita v Trbovljah (1948) je prav tako nemi film in zato v njem ni govora. V primerjavi s prejšnjim pa vsebuje precej telesne govorice, predvsem pri Titu: način hoje, pozdravljanje ljudi ob poti, govor pred Rudarskim domom itd. V filmu je poudarjena dejavnost maršala in njegovih spremljevalcev, dokumentirana je tudi dejavnost domačinov, ki Tita opazujejo ali pozdravljajo. Titov obisk je sploh povod za filmski zapis, zato je tudi vedno v središču pozornosti kamere. Njegova dejavnost je skoraj ritualna, saj je bil maršal izjemno popularen, obiske pa so zaznamovali stalni elementi, npr. avtomobil in uniforma. Film je narejen z izrazitim novinarskim interesom: dokumentira maršalovo potovanje po Trbovljah, ob

tem pa še okolja, kjer se je gibal: železniško postajo, rudniške delavnice, industrijski objekt. Okolje se nekoliko bolj izrazi med govorom pred Rudarskim domom, kjer se dejavnost umiri. Pa ne povsem, saj je med govorom zanimiva Titova govornica telesa. Za Trbovlje je dokumentarna vrednost filma predvsem v posnetkih okolja, čeprav ti niso bili narejeni s tem namenom.

Zlet "Svobode" v Trbovljah (1952) je, podobno kot prejšnji, dokument dogodka; prvi je dokument obiska ene osebe, ta je dokument obiska več skupin, ki se udeležijo "zleta" – srečanja društev z imenom "Svoboda" na prireditvi na trboveljskem stadionu. Tudi ta film temelji na človekovi dejavnosti, to je na dejavnosti skupin ali cele množice v različnih okoliščinah: ob prihodu v Trbovlje in pohodu po mestu, ob nastopanju na odru in obisku prireditve. Povod za snemanje je "zlet", interes snemalca pa je novinarski. Dokumentov okolja je v tem zapisu malo; nekaj jih je v posnetkih pohoda skupin po mestu, nekaj pa v stadionskih posnetkih, vendar je ta vidik manj pomemben. Govora v filmu ni. Filmski zapis je predvsem pomemben zaradi dejavnosti skupin na obisku v Trbovljah – večina udeležencev je verjetno iz drugih krajev.

Film Trbovlje (1963) Zvoneta Sintiča je izmed obravnavanih prvi zvočni film in prvi klasični dokumentarec. Narejen je s podobnim namenom kot Badjurov, in sicer dokumentirati Trbovlje ter ljudi in njihove dejavnosti v mestu. Osnova filma je komentar v offu, ki pripoveduje o človeku v odnosu do naravne danosti – pre-

moga – in o družbeno-kulturnih posledicah tega razmerja, opisuje denimo delo v rudniku, odpor delavcev, izobraževanje, bivališča... Slika se navezuje na komentar; posnetki večinoma prikazujejo dejavnosti. Posnetkov okolja je manj. Edini sinhroni zvočni posnetek je posnetek pevskega zbora med petjem pred gledališčem. Če bi izbral primerjavo, bi ta film primerjal s slikanico, v kateri beseda sicer pove vse, a šele slike naredijo vizualni medij oziroma slikanico sploh, zato bi bilo morda ustrežnejše, če bi ta film imenoval slikanica namesto dokumentarni film.

Druga oddaja *Teh naših 50 let* (1970) je dokument o dogodkih, na podlagi katerih praznujemo trboveljski občinski praznik. Uvodni del sestavljajo arhivski posnetki iz različnih držav, predvsem Sovjetske zveze in Anglije. Komentar v offu napove tematiko: revolucionarno delavsko gibanje v Trbovljah proti Orjuni. Osrednji del filma je pričevanje dveh moških pred kamero, ki se spominjata dogodkov 1. junija 1924 v Trbovljah; to je izmed obravnavanih filmov prvi primer sinhronega snemanja govora. Pričevanji sta edina sestavina filma, posneta tukaj in zdaj, v sedanjosti. Drugi dve obravnavani sestavini, dejavnosti in okolje, nista navzoči: pričevanji sta posneta v velikem planu, zato je okolje slabo vidno, dejavnosti pa sploh ni. Govor je kombiniran z obsežnim arhivskim gradivom – slikami in posnetki – omenjenih dogodkov.

Film *Naši zbori: Trbovlje* (1974) ima dve izmenjujoči se prvini: napovedovalca in zборе. Prva govorita, drugi pojejo. Film je razdeljen na sekvence v zaporedju napovedovalec-zbor-napovedovalec itd., kar spominja na Badjurovo razdelitev. V tem filmu se izmenjujeta govor in dejavnost, natančneje petje, stalni element pa je okolje: napovedovalca zgodovinsko in družbeno orišeta mesto, pri tem stojita pred gledališčem, občino, spomenikom, blagovnico in na hribu; zbori pojejo pred industrijskim objektom, na hribu, travniku, pred gledališčem, ribnikom in v gledališki dvorani. Okolja so v vsaki sekvenci jasno vidna. Kadar gre za napovedovalca, je sekvenca sestavljena iz enega kadra in je zato dovolj dolga za dobro dokumentiranje okolja; sekvence s pevskega zbori se daljše in sestavljene iz več kadrov. Napovedovalca sta v vseh kadrih v srednjem planu. Sekvence s pevskega zbori vsebujejo tudi kadre s posameznimi pevci v velikem planu, njihova dejavnost je vidna še natančneje. Film ne vsebuje arhivskega gradiva.

Film *Junaki dela – rudarji udarniki* (1981) v ospredje postavi govor. Ta je v tem filmu poseben žanrski pristop in kulturna prvina hkrati. Govor kot žanrski pristop so pričevanja devetnajstih informatorjev pred kamero, ki govorijo o svojem življenju, izkušnjah in pogledih na obravnavane teme. Večina jih je v srednjem planu, vsi govorijo prosto, brez vprašanj, pa tudi dovolj tekoče, tako da ob gledanju nisem imel občutka

nesproščenosti. S prikazom posameznikov iz različnih okolij ta film še najbolj izmed vseh obravnavanih ustreza klasičnemu dokumentarnemu filmu. S pričevanji posameznikov, ki so na različne načine povezani s trboveljskim rudnikom, prikaže družbeno skupino trboveljskih delavcev v rudniku. Devet informatorjev govori v domačem govoru, šest v knjižnem slovenskem in štirje v srbohrvaškem jeziku; vsi informatorji ne govorijo v pravilnem knjižnem, niti ne v pravem domačem govoru. S tem je film nakazal jezikovni položaj v Trbovljah – v tem kraju so se mešali knjižni slovenski jezik, domači govor in srbohrvaški jezik – zato film štejem za dokument jezika kot kulturne prvine. Poleg govora informatorjev je pomembna umestitev le-teh v okolje, v katerem govorijo: nekateri (verjetno zaposleni v rudniku) govorijo v delovnem okolju, na primer v rovu ali pred njim, v pisarni itd. Starejši moški in ženske so v domačem okolju, to je v kuhinji, v dnevni sobi, pred hišo itd; drugi pa na različnih okoljih, zunaj ali notri. Kadri s pričevalci dokumentirajo informatorja in njegovo okolje. Film vsebuje tudi arhivske posnetke in pa posnetke dejavnosti in okolja, povezane s temo, o kateri informator govori. Ti posnetki so vstavljeni med posamezna pričevanja. Razkasanost pričevanj po mojem mnenju nanje slabo vpliva, še posebej če nanje gledamo kot na kulturne prvine.

Film *Rdeče Trbovlje* (1982) je najbolj podoben Sintičevemu filmu *Trbovlje*. Tudi ta ima namen dokumentirati Trbovlje oziroma je nekakšna filmska monografija mesta; lahko mu rečemo klasični dokumentarec, ki ponuja splošen zgodovinski in sodobni oris Trbovelj. Pred kamero pričujejo informatorji iz različnih socialnih skupin, na primer rudar, zdravnik, vsebovan je tudi komentar v offu. Posnetki dejavnosti, denimo kopanje premoga, delo v tovarni, vaja pihalne godbe, so večinoma sodobni, prav tako posnetki okolij, na primer vhod v rudnik, tovarne, pisarniške stavbe, bolnišnica itd. Vključena sta tudi arhivsko gradivo in umetniška interpretacija besedila. Izmed obravnavanih filmov je to prvi, pri katerem ni očitno v ospredju niti govor, niti dejavnost, niti okolje. Prvi štirje filmi ne vsebujejo govora, film *Teh naših 50 let* ne vsebuje dejavnosti, niti okolja, v filmu *Naši zbori* sta izmenično v ospredju govor in petje, v *Junakih dela* pa je močno v ospredju govor. Za film *Rdeče Trbovlje* česa podobnega ne morem ugotoviti.

Narativne sheme

Kot zadnje me zanimajo narativne sheme filmov *Trbovlje* Metoda Badjura in *Zvoneta Sintiča*, *Teh naših 50 let*, *Junaki dela – rudarji udarniki* in *Rdeče Trbovlje*. "Najpomembnejši del filmskega organizma, ki avtorjev svet približa

gledalcu, je naracija. Seveda ne naracija, razumljena zgolj kot nadomestek besedila v filmu, ampak kot sistem organizacije celotnega komunikacijskega procesa." (Križnar 1994: 29) Filma *Obisk maršala Tita in Zlet "Svobode"* sta podrejena kronologiji obiska oziroma prireditve; v prvi vrsti dokumentirata dogodke, zato nimata prave narativne sheme v smislu avtorjevega vložka v film. Pri narativni shemi ne gre samo za linearno nizanje dogodkov, temveč za sistematično strukturiranost filma, ki je latentna.

Trbovlje (1929) Metoda Badjura ima, kot rečeno, dvanajst sekvenc, ki jih razen prve napovejo vmesni napisi. Narativno shemo sem analiziral po sekvencah. V prvih dveh prevladuje dejavnost, v naslednjih dveh okolje, potem v štirih dejavnost in v zadnjih štirih spet okolje. Prve štiri sekvence dokumentirajo mestni trg, cerkev in okolico občine s šolo, to je severni del Trbovelj. V osrednjih štirih prevladuje dejavnost, povezana z rudnikom: prevoz in prihod rudarjev iz rudnika, jašek ter lokomotiva, v zadnjih štirih pa spet okolje oziroma posamezni objekti: uprava, tržnica in bolnišnica. Film je zgrajen simetrično – razdeljen je na tri tretjine: prva tretjina pokaže trg in občino z okolico, druga rudniško dejavnost in tretja različne objekte v mestu. Badjura je torej rudarsko dejavnost, predstavljeno v štirih osrednjih sekvencah, vpel v

štiri uvodne in štiri sklepne sekvence Trbovelj in okolice; v središče je postavil rudarje in njihove stroje.

Film *Trbovlje* (1963) Zvoneta Sintiča je sestavljen iz dveh delov; dvodelno strukturo sem najprej opazil v glasbeni podlagi: v prvem delu je glasba turobna, v drugem pa svetla. V prvem delu film govori o odnosu med izkoriščanim rudarjem in izkoriščevalskim kapitalistom, iz katerega sta se rodila delavski proletariat in njegov upor. Prelom filma je misel o "mogočnem koraku, ki ga je prestopila zgodovina". S tem se začne drugi del, ki govori o obnovi Trbovelj, modernizaciji in porastu industrije, poglobljena novost pa je, da delavec oziroma rudar dela zase. Narativna shema temelji na zgodovinskem prehodu iz kapitalističnega v povojni socialistični red. Obema redoma je skupna konfliktnost med naravo in prebivalci mesta: črna ruda je hkrati blagoslov in prekletstvo prebivalcev. Delavski proletariat je zagon za prehod v socialistični red nabiral v konfliktnem odnosu s kapitalističnim lastnikom, ki se je kazal v izkoriščanju in zatiranju.

Film *Teh naših 50 let* (1970) je zgrajen iz treh delov: kratek uvod z arhivskim gradivom prikaže najpomembnejša dogajanja leta 1924, osrednji del, ki govori o dogodkih v Trbovljah istega leta, in sklep, ki opisuje dogajanja v naslednjih dveh

Iz filma Trbovlje.

*Producent: Viba film, scenarist: Vladimir Koch, režiser: Zvone Sintič, snemalec: Mile de Gleria.
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.*

letih. Film se začne s konfliktom, namreč smrtjo Lenina in konfliktnim položajem delavcev v Angliji in Nemčiji. Iz takšnega položaja se rodi delavsko-revolucionarni upor proti Orjuni v Trbovljah. Sklepni del filma govori o komunističnih časopisih, industrializaciji v Sovjetski zvezi in o stavki v Angliji. Film je dragocen vir, ker je edini, ki dokumentira celotno dogajanje v Trbovljah tistega leta, vendar narativna shema presega zgolj trboveljske dogodke. Film je v bistvu opis začetnega razmaha komunizma pri nas. Uvodni del primerjalno oriše vzhodno in zahodno Evropo: na eni strani genij, na drugi problemi delavstva. Iz teh razmer se rodi trboveljski upor; v Trbovljah je torej položaj povsem primerljiv s tistim v Evropi. Po opisu upora se film konča: tiska se časopis, kar pomeni širitev ideje. Povsem za konec pa spet konflikt med vzhodom in zahodom: na vzhodu industrializacija Sovjetske zveze, na zahodu pa največja stavka v angleški zgodovini. Film opiše širitev komunistične ideje pri nas, za izhodišče pa vzame trboveljske dogodke.

V filmu Rdeče Trbovlje (1982) se menjavajo arhivsko gradivo, ki se navezuje na zgodovinske dogodke, in posnetki sodobnosti. Narativna shema temelji predvsem na arhivskem gradivu, ki prikazuje zgodovinsko kontinuiteto dogodkov od decembra 1918 do vzpostavitve socializma po drugi svetovni vojni: leta 1918 je bila v Trbovljah prva stavka v Jugoslaviji, leta 1920 mesto postane trdnjava komunizma; leta 1923 je bila ponovno stavka, naslednje leto upor proti Orjuni, v 30. letih nastane socialno gibanje, ustanovljena je KPS. V letu 1941 nastane partizanska četa, želja po vzpostavitvi socializma je vse večja. Sledi sklep filma: razlika med starimi rudniškimi kolonijami in novimi modernimi naselji. V tem filmu je prehod iz kapitalističnega v socialistični red navzoč implicitno: socializem ni v filmu nikoli omenjen kot sodobna družbena ureditev. Do prehoda privede niz dogajanj, ki jih opisuje film in ki se končajo z željo po vzpostavitvi socializma. Tej misli sledijo posnetki sodobnosti in kot epilog primerjava med starimi kolonijami in novimi naselji; ta primerjava po mojem mnenju implicira omenjeni prehod iz kapitalizma v socializem.

Film Junaki dela - rudarji udarniki (1981) vsebuje osebne izpovedi devetnajstih informatorjev. Njihova pričevanja se med seboj prepletajo. Med gledanjem sem bil zaposlen z zapisovanjem vrstnega reda pojavljanja informatorjev in okvirne vsebine, vendar te vedno nisem mogel prestreči. Narativne sheme v tem filmu nisem analiziral zaradi pomanjkljivih podatkov, ki so posledica okoliščin gledanja; za analizo bi si moral film ogledati še enkrat. Takšna analiza bi bila vsekakor zanimiva zaradi prepletanja pričevanj informatorjev.

Sklepi

V nalogi sem zbral 35 enot, od tega petnajst v Filmskem arhivu, petnajst na nacionalni televiziji in pet drugod. Skupno število producentov je enajst. Pri enotah št. 3 in 12 producenta nisem mogel odkriti. Producenti glede na število filmov, ki so jih naredili, so: TVL/TVS, Triglav film, Sava film, Viba film, En-knap, Janez Pogačnik, Film servis, Unikal studio, Delavska godba Trbovlje, RTH, TET.

Iz spiska je ob številu narejenih filmov posameznega producenta vidno, da so v določenem obdobju producenti snemali tako, da se med seboj časovno niso prekrivali: Sava film v letu 1930, vmes je z eno enoto iz leta 1939 Janez Pogačnik, Triglav film od 1947 do 1953, Viba film od 1957 do 1962, Film servis z eno enoto leta 1963, za njim pa pride večje število filmov nacionalne televizije v letih 1963-1997. Vmes je samo Unikal studio v letu 1973. Po letu 1997 sta producenta še En-knap Delavska godba Trbovlje. V profesionalni produkciji med letoma 1973 in 1997 je bila torej nacionalna televizija edina producentka, ki je delala filme o Trbovljah.

Enot št. 13, 16, 21 in 31 si nisem mogel ogledati, zato pri teh nisem označil stopnje nanašanja na Trbovlje, namreč z rimskimi številkami od I do V; drugih 31 enot se zvrsti tako: I: 15 enot; II: 4 enote; III: 10 enot; IV: 2 enoti; V: 1 enota.

V Trbovljah je bilo posnetih skupno devetnajst enot, samo delno v Trbovljah pa deset.

Tematiko sem označil pri vseh enotah, razen pri filmih Vrtoglavi ptič in Dom svobode. Pri štirih enotah, ki si jih nisem ogledal, sem o tematiki sklepal.

Tematika, ki se največkrat pojavlja v filmih, je industrija in rudarstvo, ta je navzoča kar štirinajstkrat. Zadnja enota v spisku filmov s to tematiko, št. 35, je nastala leta 1996, pri čemer ne upoštevam dveh enot skupine En-knap. Druga najpogostejša tema, navzoča je desetkrat in se prav tako navezuje na tematiko industrije, so gospodarska poslopja in tovarne, zadnja enota s to tematiko, št. 35, pa je prav tako iz leta 1996. Sledijo poglavja Prispevki k zgodovini krajev (devet enot), Naselje, urbanizem, razvoj, zemljiška ureditev (štiri enote), Delovne skupnosti (štiri enote), Poklicne, namenske skupnosti, družbene organizacije, društva, mladinske delovne brigade (štiri enote), Prireditve, festivali, parade, revije, veselice (štiri enote) itd.

Najpogostejša tema na zapisih me ni presenetila. Nekoliko me je presenetilo to, da se nobena enota ne nanaša na šege. V navezavi z rudarji je mogoče najbolj znana sv. Barbara in šege povezane s to svetnico, na primer navade rudarjev pred odhodom v jamo, pred katero je bil kip te svetnice, pa tudi drugi verski dogodki, povezani z njo. Drug primer so šege ob sprejemu

novih rudarjev ali ob prehodu oziroma napredovanju znotraj poklica. S tem v zvezi so bile rudarske igre na trboveljskem stadionu, iz katerih naj bi se razvila še vedno aktualna zabava na ulici ob občinskem prazniku, "Nohšiht". Znano je, da so imeli velenjski rudarji tovrstno šego, imenovano "Skok čez kožo". Tretja je delavska godba in njena častna četa, omenjena v filmu Tabor slovenskega delavstva (1939). Godba je omenjena v več filmih in je imela zagotovo velik lokalni pomen. Vprašanje je, zakaj šege niso navzoče v filmih; je bil vzrok pri filmarjih ali pri rudarjih oziroma v manjšem številu ritualov?

Žanrske pristope sem obravnaval pri osmih filmih. Najbolj groba razdelitev bi lahko bila na neme in zvočne. V nemih filmih prevladuje žanr dejavnosti, ki je v ospredju pri vseh filmih, razen pri Badjurovem filmu Trbovlje (1929). Dejavnost je močno v ospredju pri filmih Obisk maršala (1948) in Zlet "Svobode" (1952). Badjura je ohranil ravnovesje med žanroma okolja in dejavnosti. Trbovlje Zvoneta Sintiča (1963) je prvi iz druge skupine, skupine zvočnih filmov, pri katerih prevladuje govor; film Trbovlje ga sicer ne vsebuje, pri filmu Rdeče Trbovlje (1982) so žanri zastopani enakomerno. Pri filmu Teh naših 50 let je govor sploh edini žanr, pri Junakih dela (1981) je močno prevladujoč, pri filmu Naši zbori (1981) pa skupaj z dejavnostjo sorazmerno zastopan. Govor se pojavlja kot pričevanje informatorjev z vmesnimi arhivskimi posnetki, govor napovedovalcev in kot umetniška interpretacija besedila.

Narativne sheme sem opazoval samo pri petih filmih. Film Trbovlje Metoda Badjura na sredino postavi dejavnosti rudarjev, pred in po tem pa posnetke Trbovelj. Vse narativne sheme filmov Trbovlje Zvoneta Sintiča, Teh naših 50 let in Rdeče Trbovlje temeljijo na družbeni ureditvi; Trbovlje umestijo v aktualno politično ureditev. Sintič na primeru trboveljskih rudarjev prikaže prehod iz predvojnega kapitalističnega v povojni socialistični sistem. Teh naših 50 let prikaže nastanek, širitev in uveljavitev komunizma, ki pretežno izhaja iz trboveljskih revolucionarjev. Film Rdeče Trbovlje kombinira prvo, torej vzpostavitev socializma, in drugo shemo, torej vzpon komunizma v Trbovljah.

Obravnavani filmski zapisi predstavljajo Trbovlje predvsem kot industrijsko in rudarsko mesto, nekatere kulturne vsebine, npr. šege, pa so

snemalci izpuščali. Iz analize filmskih zapisov sem sklepal, da imajo Trbovlje poseben status v Sloveniji, ki se kaže skozi filmane tematike. Obravnavane filmske zapise so posneli avtorji od drugod – zapis je produkt njihovega srečanja s Trbovljami oziroma njihov ter do neke mere tudi gledalčev pogled na mesto. Avtorji iz Trbovelj snemajo svojo lastno kulturo in nanjo gledajo drugače kot prvi. Primerjava obeh opisanih pristopov k snemanju, etskega in emskega, lahko prispeva pomemben delež k dokumentiranju Trbovelj. Posebej v času, ko se mesto poslavlja (od sicer najbolj filmanega) rudarstva in načrtuje nove smernice lokalnega gospodarstva; pokazatelj tega procesa sta po mojem mnenju prispevka za oddajo Po Sloveniji. Etnologija se pri tem sprašuje, kako se kultura revirjev spreminja in kaj pri tem od stare ostaja.

Viri in literatura:

- KRIŽNAR Naško (1982): Slovenski etnološki film. Filmografija 1905–1980. Slovenski gledališki in filmski muzej, Ljubljana.
- (1994): Narativne sheme petih Badjurovih filmov. V: NEMANIČ Ivan, Filmi Metoda in Milka Badjura 1926-1969, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, str. 29-49.
 - (1996): Vizualne raziskave v etnologiji, Zbirka ZRC, Ljubljana.
 - (1997): Etnološki film med tradicijo in vizijo, Založba ZRC, Ljubljana.
 - (1999): Dokumentarni film in znanost. V: Dokumentarni film. 8. mednarodni kolokvij filmske teorije in kritike. Slovenska kinoteka in Ekran, Ljubljana, str. 45-60.
- NEMANIČ Ivan (1998a): Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije: Dokumentarni, igrani in animirani filmi (druga dopolnjena izdaja). Arhiv RS, Ljubljana.
- (1998b): Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije. Zvezek 4: Dokumentarni, igrani in animirani filmi 1905-1993. Arhiv RS, Ljubljana.
- REŽEC STIBILJ Tatjana, TRŠAN Lojz (2000): Filmsko gradivo slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. Zvezek 5. Arhiv RS, Ljubljana.